

O'ZBEK LOTIN ALIFBOSIDA FRANSUZCHA SO'ZLARNI O'ZLASHTIRISH MUAMMOLARI

Nargiza Nuritdinova

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

“Fransuz tili nazariy fanlar” kafedrası o'qituvchisi.

nuritdinovanargiza777@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14940514>

Annotatsiya. Hozirgi kunda amalda bo'lgan o'zbek lotin alifbosida rus tili va rus tili orqali Yevropa tillaridan o'zlashtirilgan so'zlarning imlosi bilan bog'liq bir qator orfografik muammolar mavjud. Bu haqda ilmiy jamoatchilik tomonidan matbuot sahifalarida ko'plab fikr-mulohazalar bildirildi. Mazkur maqolada bu boradagi so'nggi yillarda bildirgan mulohazalar va bugungi lisoniy vaziyatni tahlil qilgan holda, fransuzcha so'zlarni o'zbek lotin alifbosida aks ettirish (transliteratsiya) bo'yicha ayrim tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: so'z o'zlashtirish, manba til, vosita til, imlo qoidalari, transliteratsiya, transkripsiya, fransuzcha toponim va antroponimlar, fransuzcha burun tovushlari, o'zbek lotin alifbosi.

PROBLEMS OF ASSIMILATION OF FRENCH WORDS IN THE UZBEK LATIN ALPHABET

Abstract. Currently, there are a number of orthographic issues regarding the spelling of words borrowed from European languages, particularly french, through russian, in the current uzbek latin alphabet. These issues have been discussed extensively in the media. In this article, based on the observations and opinions presented in recent years, and considering the current linguistic situation, several suggestions are made on how to transliterate french words into uzbek using the Latin alphabet.

Keywords: word borrowing, source language, intermediary language, spelling rules, transliteration, transcription, french toponyms and anthroponyms, french nasal sounds, uzbek latin alphabet.

ПРОБЛЕМЫ УСВОЕНИЯ ФРАНЦУЗСКИХ СЛОВ НА УЗБЕКСКОЙ ЛАТИНИЦЕ

Аннотация. Используемый в настоящее время узбекский латинский алфавит имеет ряд орфографических проблем, связанных с написанием слов, заимствованных из русского языка и европейских языков через русский язык. По этому поводу в прессе и научном сообществе высказывалось много мнений. В статье представлены некоторые

рекомендации по транслитерации французских слов на узбекский латинский алфавит, основанные на наблюдениях последних лет и анализе современной языковой ситуации.

Ключевые слова: *приобретение словарного запаса, исходный язык, целевой язык, правила орфографии, транслитерация, транскрипция, французские топонимы и антропонимы, французские носовые звуки, узбекский латинский алфавит.*

Mamlakatimizning dunyo hamjamiyatidagi obro‘-e‘tibori kun sayin oshib bormoqda:

O‘zbekiston teng huquqli, suveren davlat sifatida dunyoning barcha davlatlari bilan siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarni amalga oshiryapti. Ayniqsa, keyingi paytlarda ilm-fan, madaniyat va san‘at sohalarida keng miqyosdagi aloqalar yo‘lga qo‘yildi. Natijada ijtimoiy hayotimizda tub o‘zgarishlar sodir bo‘lyapti: boshqa davlatlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri diplomatik aloqalar yo‘lga qo‘yilib, bevosita o‘zbek tilidan xorijiy tillarga yoki xorijiy tillardan o‘zbek tiliga tarjimalar

s

h

.

k Aslida, “Tabiat va jamiyatda hamma narsa bir-biri bilan uzviy bog‘langan, biri ikkinchisini taqozo etadi. Tabiatdagi biror o‘zgarish, albatta, jamiyatga o‘z ta‘sirini o‘tkazadi. Jamiyatdagi har bir o‘zgarish esa tilda o‘z aksini topadi. Shu sababli ham til doimo rivojlanib, takomillashib boradi.

s Bu holat tilning leksikasida yaqqol namoyon bo‘ladi: qaysidir so‘z iste‘moldan chiqib ketisa, qaysi bir so‘z semantikasida o‘zgarish sodir bo‘ladi. ayni shu jarayonda so‘z o‘zlashtirish hodisasi amalga oshadi. Negaki, har qanday til qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, biribir o‘z ehtiyojini faqat o‘z so‘zlari hisobiga qondira olmaydi. Xalqlar o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, ilmiy paytda tabiiy jarayon hisoblanadi.” [1, 11]

a

r Xo‘sh, ushbu jarayon qay tarzda amalga oshadi? Uning ilmiy-nazariy asoslari nimalardan iborat? Biz ushbu maqolada so‘z o‘zlashtirish hodisasi, xususan, fransuz tilidan o‘zlashtirilayotgan bo‘zlarning imlosi haqida o‘z fikrlarimizni bayon etamiz. Ma‘lumki, o‘zbek va fransuz tillari o‘rnatish lozim. O‘sha davrlarda so‘z o‘zlashtirish juda sodda ko‘rinishda bo‘lib, deyarli barcha o‘zlashmalar ona tilimiz tabiatiga muvofiq, ya‘ni xalq jonli talaffuziga mos tarzda yozilgan.

u

n

gemalarning yozilishida biror orfografik muammo tug‘ilmagan. XX asrdan esa so‘z o‘zlashtirish

i

k

u

n

jarayonida vaziyat o'zgargan: fransuzcha so'zlar bevosita fransuz tilining o'zidan emas, balki vosita til – rus tili orqali o'zlashtirila boshlagan. Shu o'rinda ta'kidlash o'rinliki, ayrim fransuzcha so'zlar turk tili orqali ham kirib kelgan. Masalan, hozirgi o'zbek tilida faol qo'llanadigan *vergul*,

Rus tili orqali o'zlashtirilganda fransuzcha so'zlar o'zbekcha talaffuzda emas, balki rus *бюджет, сюжет, пляж, комюфляж* va sh.k so'zlar rus tilida qanday yozilsa va qay tarzda aytilsa, o'zbek kirill alifbosida ham aynan o'sha shakllar takrorlanadi hamda ruscha talaffuz saqlab qolinadi. Chunki o'zbek tilining 1940- va 1956- yillarda tasdiqlangan imlo qoidalarila xuddi shu tarzda ko'rsatib o'tilgan.

Bu holat o'zbeklar nutqiga unchalik mos kelmasa-da, kirilcha yozuvimizda qulaylik keltirib chiqaradi: fransuz tilidan o'zlashtirilgan so'zlar imlosida biror orfografik muammo yuzaga

O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentabrda qabul qilingan “Lotin yozuviga asoslangan o'zbek yozuvini joriy etish to'g'risida”gi Qonuni asosidagi alifboda esa [3] rus tili va rus tili orqali Yevropa tillaridan o'zlashtirilgan so'zlar imlosida bir qator orfografik muammolar paydo bo'ldi. Bu haqda ilmiy jamoatchilik tomonidan matbuot sahifalarida qator chiqishlar hamda bugungi lisoniy vaziyatdan kelib chiqib, fransuzcha so'zlarni o'zbek lotin alifbosida aks ettirish – transliteratsiya qilish bo'yicha ayrim tavsiyalarni ilgari surmoqchimiz.

a'lumki, fransuz va o'zbek tillari genetik kelib chiqishi jihatidan bir-biridan uzoq, turli xil til oilalariga mansub tillardir. Shu sababli ham har ikki tilning lug'aviy tarkibida ular uchun umumiy bo'lgan, shakli va ma'nosi bir-biriga mos tushadigan so'zlar deyarli yo'q. Biroq kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda talaffuz jihatidan bir-biriga yaqin tovushlar mavjud.

ă], [ê], [œ], [õ] ni kiritish mumkin. Mazkur tovushlarning artikulyatsiyasi o'ziga xos bo'lib, aynan o'zligini namoyon qiladi.

ă], [õ] ning artikulyatsiyasi qaysidir ma'noda o'zbek tilidagi yagona burun tovushi - [ng] ga qisman

M

u

m

m

e

p

a

h

mustahkam joy olgan, chunki xorijiy soʻzni qabul qiluvchi til kirib kelayotgan oʻzlashmani oʻz juda kam hollarda uni manba tildagi shaklda oʻzlashtiradi. Rus tili va soʻz kirib kelgan tilning tovush qurilishi, grammatika, semantika va soʻz yasash xususiyatlaridagi farqlar shunga olib boradiki, oʻzga (begona) soʻz rus tilining fonetik normalari, grammatik qoidalari, soʻz yasash modellari va semantik qonuniyatlariga moslashib, oʻzgaradi. Sifat yoki feʼl oʻzlashgan holatlarda soʻzga soʻz yasash jihatdan ishlov berish mutlaqo zarur boʻladi. Nemischa *marschieren*, affikslariga ega boʻlib, (*маршировать, наивный* va h.k.) rus tilining faktiga aylanadi.” [2, 103]

ni ham oʻzbek tili fonetikasi qonuniyatlari asosida, yaʼni jonli talaffuzga muvofiq tarzda lotincha shaklining oʻzbek adabiy tili uchun qanday afzalligi yoxud ustunligi bor? Nazarimizda, bu oʻrinda bir qator ustunliklar mavjud. Avvalo, manba til – fransuz tili va oʻzlashtirayotgan til – oʻzbek tilidagi orfogrammalar maʼlum bir shakliy oʻxshashlikka ega boʻladi: *Mittérant – Mitterang*.

Ikkinchidan, fransuzcha oʻzlashmadagi burun tovushi - [ã] oʻziga talaffuz jihatdan ancha yaqin boʻlgan tovushlar - [ang] bilan almashadi. Uchinchidan, bu holat oʻzbek lotin alifbosining grafik imkoniyatlari ancha kengligidan darak beradi. Toʻrtinchidan, lotincha alifbomizning milliy xarakteri yaqqol namoyon boʻladi- xalq jonli talaffuziga yaqin shakl yuzaga keladi. Va nihoyat, vosita til – rus tiliga qaramlikdan qutulib, orfografik jihatdan toʻgʻri yozilgan bir orfogrammaga ega boʻlamiz.

Ayni shunday holatni boshqa soʻzlar misolida ham kuzatish mumkin. Masalan, fransuzcha toponimlardan biri – *Champagne* [ʃãpaŋ] ham hozirga qadar vosita til orqali kirib kelgani bois

Ayni paytda manba tilning manfaati emas, balki oʻzlashtirayotgan til – rus tilining manfaati: talaffuzdagi qulaylik hisobga olinib, uning fonetik qonuniyatlariga boʻysundirilgan. soʻzida ikki oʻrinda keladigan burun tovushi - [ã] fonemasi [a] ga oʻzgartirilib, soʻzning oxiridagi [H] tovushi yumshoqroq tarzda [HЬ] tarzida aytiladigan boʻlgan.

Shuning natijasida ushbu soʻz rus tilida faol qoʻllanadigan soʻzlar qatoridan joy olgan. *шампанское* soʻzi ham paydo boʻlgan. Agar masalaga ilmiy-nazariy jihatdan toʻgʻri yondashilsa,

Negaki, ayni shu shaklda, yaʼni [шампанг] tarzidagi talaffuz yuzaga keladi.

Bu esa manba til – fransuz tili va o‘zlashtirayotgan til – o‘zbek tili fonemalari orasidagi o‘xshashlikni namoyon qiladi, talaffuzda qulaylik keltirib chiqaradi hamda mazkur leksemaning o‘zbeklar nutqiga singib ketishiga ko‘maklashadi.

Tekshirishlardan ma’lum bo‘ladiki, fransuzcha antroponim va toponimlarning aksariyatini yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan usulda o‘girish imkoni bor. Bunda ularni transliteratsiya yoki transkripsiya qilishning o‘ziga xosligiga jiddiy e’tibor qaratish lozim bo‘ladi. Masalan, hozirga *Орлеан, Андалузия, Безансон, Бретань* shaklida yozib kelinayotgan leksemalarning shaklini ham o‘ylab ko‘rish vaqti yetilgan. Chunki mazkur leksemalar manba tilda *Orléans, Andalousie, Бретань* shaklida yozilishi o‘zini to‘liq oqlaydi. Chunki bunda rus tilining fonetik xususiyatlari hisobga olinib, to‘g‘ri orfogrammalar tavsiya qilingan. Ayni shu holatlarni hisobga olgan holda yuqorida ko‘rsatilgan fransuzcha toponimlarni o‘zbek lotin alifbosida *Orleang, Angdaluz,*

siy va madaniy aloqalar natijasida so‘z o‘zlashtirish hodisasining kuchayib borishi, vosita til orqali emas, balki manba tillardan so‘zlarni bevosita o‘zlashtirish imkoniyati ayrim o‘zlashmalarning o‘zbek lotin alifbosidagi imlosini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Buni biz yuqorida ko‘rib chiqqan holat – ba’zi fransuzcha toponim va antroponimlarning kirilcha aifboda yozilishi va o‘zbek lotin yozuvida aks ettirish imkoniyatlari yaqqol ko‘rsatib turadi. Nazarimizda, bunday alifbosida ona tilimiz manfaati nuqtayi nazaridan qayta ko‘rib chiqish, ilmiy-nazariy asoslangan orfogrammalar tavsiya etish bugungi o‘zbek tilshunosligi oldidagi dolzarb vazifalardan biri

REFERENCES

1. Jomonov, R. (2013). *O‘zbek tilida so‘z o‘zlashtirish va imlo muammolari*. Toshkent: O‘zbekiston.
2. Shanskiy, N.M. (1972). *Rus tilining leksikologiyasi*. Moskva: Prosveshchenie.
3. *Ona tili – davlat tili*. (2004). Toshkent: Adolat.
4. Gussmann, E. (2007). *Polsha tilining fonologiyasi*. Oksford: Oxford University Press.
5. Bloomfield, L. (1933). *Til*. Nyu-York: Henry Holt and Company.
6. Campbell, L. (2013). *Tarixiy lingvistika: Kirish*. Kembrij: MIT Press.
7. Harris, J. (1994). *Ingliz tilining fonologiyasi: Kirish*. Oksford: Blackwell.

8. Sapir, E. (1921). *Til: Nutqni o'rganishga kirish*. Nyu-York: Harcourt Brace.
9. Anderson, S.R. (1985). *Fonologiya 1980-yillarda*. Kembrij: Cambridge University Press.
10. Martinet, A. (1960). *Umumiy lingvistika elementlari*. London: Faber and Faber.
11. Kiefer, F., & Róna-Tas, A. (1998). *So'z yasash tipologiyasi*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.